

Aneta Stańko

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Przedsiębiorczość jako czynnik rozwoju obszarów wiejskich

Wstęp

Obszary wiejskie w Polsce stanowią ponad 90% powierzchni kraju, a zamieszkuje na nich ponad 38% polskiego społeczeństwa [GUS 2006]. Wspieranie rozwoju tych obszarów jest ważną częścią polityki zarówno Polski, jak i Unii Europejskiej. W działaniach służących pobudzaniu wzrostu i rozwoju gospodarczego uwzględniać się powinno podnoszenie jakości środowiska naturalnego, co stanowi zasadę zrównoważonego rozwoju i wiąże się z koncepcją wielofunkcyjności obszarów wiejskich, w tym tworzeniem warunków do pozarolniczej aktywności gospodarczej.

Polityka prowadzona przez kraje Unii Europejskiej, dotycząca rozwoju obszarów wiejskich skupia się na trzech grupach tematycznych:

- poprawie konkurencyjności sektora rolnego i leśnego,
- polepszaniu stanu środowiska i terenów wiejskich,
- poprawie jakości życia na obszarach wiejskich oraz wspieraniu dywersyfikacji gospodarki wiejskiej.

Warunki życia na obszarach wiejskich w Polsce znacznie odbiegają od poziomu życia w miastach. Przejawia się to m.in. w niższym poziomie dochodów ludności wiejskiej, większym bezrobociu na wsi, w tym ukrytym, niższym poziomie wykształcenia ludności wiejskiej czy wyższym udziale osób żyjących w sferze ubóstwa. Prowadzenie innej od rolniczej działalności przynosi dodatkowy dochód mieszkańcom obszarów wiejskich i jest jednym ze sposobów podnoszenia poziomu życia ludności. Przedsiębiorczość na terenach wiejskich wymaga całego systemu wsparcia finansowego, pobudzania aktywności społecznej, inicjatyw lokalnych na rzecz rozwoju wsi oraz poprawy infrastruktury technicznej. Brak dużych zakładów pracy na wsi prowadzi do rozwoju przedsiębiorczości na małą skalę. Przedsiębiorstwa takie mają duże znaczenie dla rynku pracy w społecznościach lokalnych.

Celem artykułu było określenie najważniejszych czynników wpływających na rozwój jednego z proponowanych kierunków polityki Unii Europejskiej do-

tyczącego zrównoważonego rozwoju, mianowicie – poprawa jakości życia na obszarach wiejskich oraz wspieranie dywersyfikacji gospodarki wiejskiej.

W pierwszej części opracowania określono rolę przedsiębiorczości w podnoszeniu poziomu życia na obszarach wiejskich, w dalszej części wyodrębniono czynniki wpływające na rozwój przedsiębiorczości. Materiał źródłowy stanowiły dane statystyczne, gromadzone przez GUS, w tym dane z Powszechnego Spisu Rolnego oraz Banku Danych Regionalnych.

Źródła utrzymania ludności na obszarach wiejskich

Coraz mniej osób związanych z gospodarstwami rolnymi utrzymuje się wyłącznie z rolnictwa. Rośnie odsetek osób utrzymujących się ze środków socjalnych (emerytur i rent) oraz osób utrzymywanych. Według Powszechnego Spisu Rolnego (PSR), w 1996 r. prawie co czwarta osoba utrzymywała się wyłącznie lub głównie z dochodów z pracy w swoim gospodarstwie rolnym, podczas gdy w 2002 r. – co piąta. Gospodarstwo rolne stanowiło dodatkowe źródło utrzymania w 2002 r. dla 15% ludności rolniczej, a w tej grupie główne źródło utrzymania to dochody z pracy najemnej lub niezarobkowe źródło dochodów (głównie emerytury i renty)¹. W omawianych latach ponaddwukrotnie zwiększył się odsetek osób związanych z gospodarstwami rolnymi, które głównie utrzymywały się z niezarobkowych źródeł dochodów, a o ponad jedną czwartą – osób utrzymywanych. Zatem ponad połowa ludności związanej z gospodarstwami rolnymi utrzymywała się (lub była utrzymywana) z innych źródeł niż dochody z pracy w gospodarstwie rolnym (rys. 1).

Rysunek 1

Struktura ludności związanej z gospodarstwami rolnymi według źródeł utrzymania w latach 1996 i 2002

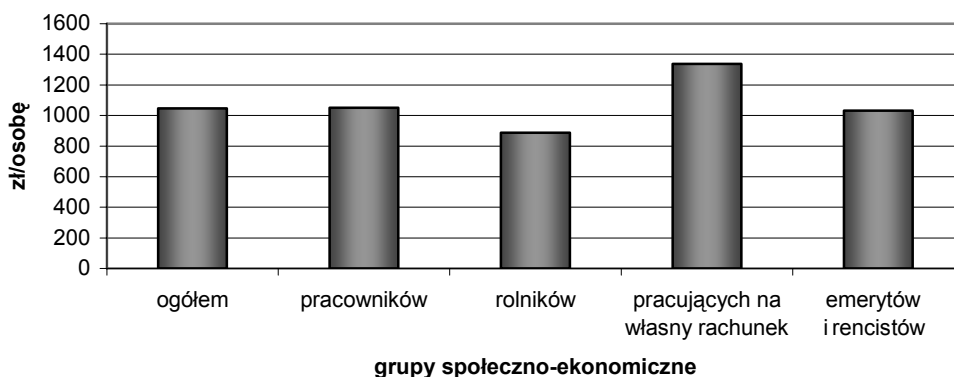
Źródło: Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002. GUS, s. 34.

¹Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002. GUS, Warszawa.

Na obszarach wiejskich tylko co dwudzieste gospodarstwo domowe czerpało dochody wyłącznie z rolnictwa². Przyczyna takiej sytuacji może tkwić głównie w zmniejszającym się poziomie dochodów z rolnictwa, zwłaszcza wśród gospodarstw małych, z glebami złej jakości, położonych na terenach o utrudnionych warunkach gospodarowania³.

Poziom dochodów ludności rolniczej

Zróznicowanie poziomu dochodów między poszczególnymi grupami społeczno-ekonomicznymi wskazuje, że sytuacja dochodowa osób związanych z gospodarstwem rolnym jest gorsza od innych grup. Miesięczny dochód rozporządzalny w 2008 r. był najwyższy wśród gospodarstw domowych osób pracujących na własny rachunek, natomiast najniższy – w gospodarstwach domowych rolników. Poziom dochodów w tej grupie wyniósł w 2008 r. 85% wartości dla całego kraju i 66% poziomu dochodu pracujących na własny rachunek (rys. 2).

Rysunek 2

Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych według grup społeczno-ekonomicznych w 2008 r. (zł/osobę)

Źródło: Sytuacja gospodarstw domowych w 2008 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych. Informacja sygnałna. GUS, Departament Pracy i Warunków Życia, 2009.

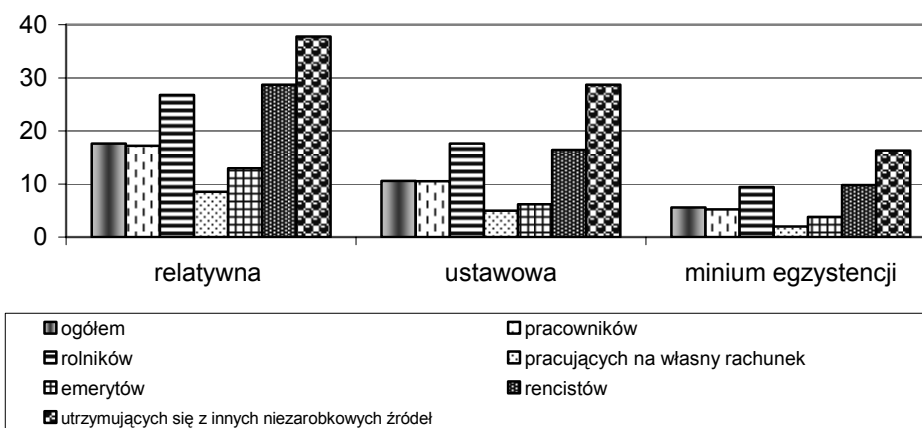
Zagrożenie ubóstwem gospodarstw domowych

Zróznicowany poziom dochodów osiągniętych w poszczególnych grupach społeczno – ekonomicznych miał swoje odzwierciedlenie w stopie zagrożenia

²Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2013 (z elementami prognozy do roku 2020). Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2005.

³Tamże.

ubóstwem. Najczęściej poniżej minimum egzystencji znajdowały się w 2008 r. gospodarstwa domowe osób utrzymujących się z niezarobkowych źródeł. Większe niż średnio w kraju zagrożenie ubóstwem występowało również wśród gospodarstw domowych rencistów oraz rolników. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku relatywnej granicy ubóstwa. Do ubiegania się o pomoc społeczną uprawnionych było w 2008 r. powyżej 25% gospodarstw domowych osób utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz prawie 20% gospodarstw rolników (rys. 3).

Rysunek 3

Stopa ubóstwa absolutnego, relatywnego oraz urzędowego według grup społeczno-ekonomicznych w 2008 r. (w %)

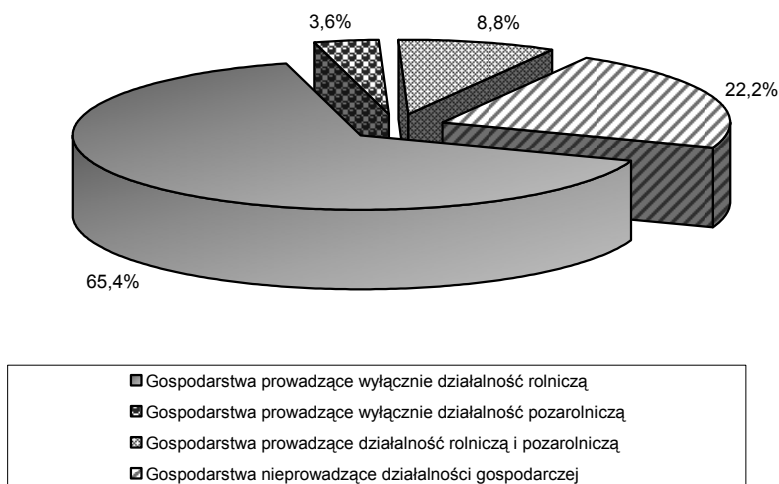
Źródło: Warunki życia ludności, GUS.

Prowadzenie działalności gospodarczej w gospodarstwach rolnych

Według danych PSR, w 2002 r. liczba gospodarstw rolnych prowadzących działalność gospodarczą⁴ spadła o 21% w stosunku do 1996 r. i wyniosła 2281,6 tys. Oznacza to, że w 2002 r. powyżej 20% użytkowników na całej powierzchni swojego gospodarstwa miało odłogi, nie utrzymywało zwierząt gospodarskich

⁴Według GUS, za działalność gospodarczą (rolniczą i pozarolniczą) uważa się pracę (na rachunek własny) bezpośrednio związaną z prowadzeniem produkcji rolniczej (roślinnej i zwierzęcej) i prowadzeniem gospodarstwa rolnego oraz pracę poza gospodarstwem rolnym. Działalność pozarolniczą mogą prowadzić zarówno użytkownicy tych gospodarstw, jak i osoby dorosłe pozostające we wspólnym gospodarstwie domowym. Praca poza gospodarstwem rolnym to np. własne zakłady przemysłowe, rzemieślnicze, handlowe i usługowe, zatrudniające lub niezatrudniające pracowników najemnych, a także wolne zawody.

oraz nie prowadziło działalności pozarolniczej (rys. 4). Główne źródło utrzymania stanowiły świadczenia społeczne lub praca najemna.

Rysunek 4

Struktura gospodarstw według prowadzonej działalności gospodarczej w 2002 r.

Źródło: Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002. GUS, s. 43.

Prawie 2/3 spośród gospodarstw prowadziło działalność wyłącznie rolniczą, natomiast 3,6% wyłącznie pozarolniczą. Wśród gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą 93% podjęło działalność w obrębie jednej z wyodrębnionych sekcji Polskiej Klasyfikacji Działalności. Najczęściej gospodarstwa te zajmowały się handlem detalicznym i hurtowym⁵. Jest to najłatwiejsza do podjęcia samodzielna działalność gospodarcza, która nie wymaga dużych nakładów finansowych i wysokich kwalifikacji.

Najczęściej pozarolniczą działalność prowadziły osoby z gospodarstw mniejszych obszarowo. Wynika to prawdopodobnie z faktu, że dochody uzyskiwane z takich gospodarstw nie są wystarczające i szuka się dodatkowych źródeł utrzymania.

Wśród ogółu gospodarstw rolnych, deklarujących prowadzenie działalności pozarolniczej, najwięcej – prawie połowa – było w gminach wiejskich, 27,5% na terenach gmin miejsko-wiejskich, a 23,5% w gminach miejskich.

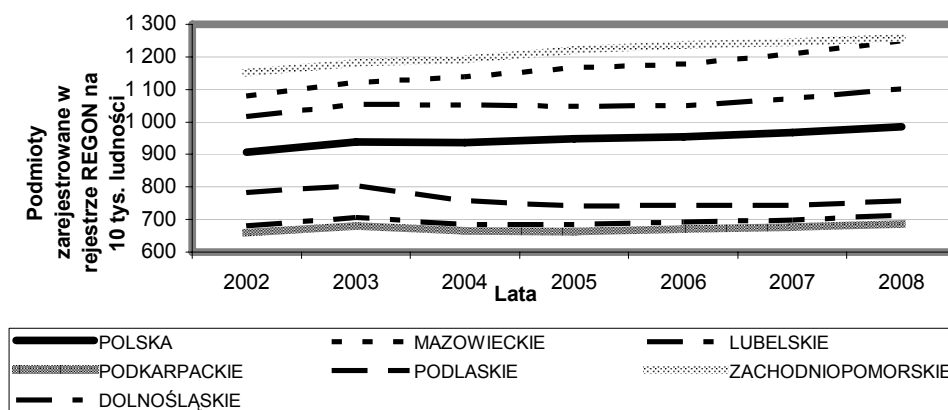
Najczęściej w gospodarstwach rolnych prowadzących działalność pozarolniczą dochody z tej działalności nie przekraczały 10% (28,2% gospodarstw rolnych), natomiast dla 26,6% gospodarstw działalność ta przynosiła 80–100% dochodów.

⁵Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań, Powszechny Spis Rolny. GUS, Warszawa 2003, s. 18.

Przedsiębiorczość w Polsce

Malejąca rola rolnictwa i korzyści z produkcji rolnej jako podstawowego źródła utrzymania ludności wiejskiej stwarza konieczność uzupełniania dochodów z innej działalności. Wdrażanie programów zrównoważonego rozwoju na obszarach wiejskich wiąże się z poszukiwaniem alternatywnych i dodatkowych źródeł dochodu ludności wiejskiej. Przedsiębiorczość stwarza możliwość rozwiązania problemów ekonomicznych wielu mieszkańców wsi oraz zagospodarowania zasobów pracy na obszarach wiejskich [Kłodziński 2006].

W latach 2002–2008 liczba podmiotów zarejestrowanych w rejestrze REGON na 10 tys. mieszkańców w Polsce zwiększyła się. Omawiany wskaźnik był największy w województwach zachodniopomorskim, mazowieckim oraz dolnośląskim, a najmniejszy w podkarpackim, lubelskim i podlaskim (rys. 5).

Rysunek 5

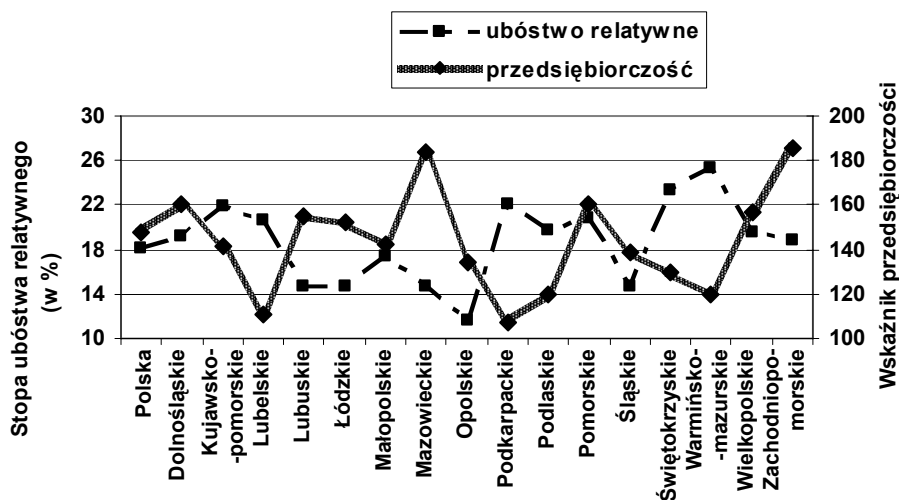
Liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rejestrze REGON na 10 tys. ludności w wybranych województwach w Polsce w latach 2002–2008

Źródło: Obliczenia własne na podstawie Banku Danych Regionalnych.

O znaczeniu przedsiębiorczości w podnoszeniu poziomu życia może świadczyć rozkład stopy ubóstwa relatywnego oraz wskaźnika przedsiębiorczości w poszczególnych województwach Polski. Poziom wskaźnika przedsiębiorczości (mierzony liczbą podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rejestrze REGON, przypadających na 1000 mieszkańców⁶) w poszczególnych województwach Polski w 2008 r. przedstawiał się jako odwrotność poziomu stopy ubóstwa relatywnego. Najwyższy wskaźnik przedsiębiorczości wystąpił w 2008 r.

⁶Klasik A. (red.), 2006. Przedsiębiorczość i konkurencyjność a rozwój regionalny. Wyd. Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego, Katowice.

w województwach mazowieckim i zachodniopomorskim, w których jednocześnie stopa ubóstwa relatywnego kształtowała się na poziomie niższym lub zbliżonym do średniej w kraju. Jednocześnie w województwach o największym zasięgu ubóstwa relatywnego – warmińsko-mazurskim i świętokrzyskim oraz podkarpackim wskaźnik przedsiębiorczości był poniżej średniej dla całego kraju (rys. 6).

Rysunek 6

Stopa ubóstwa relatywnego oraz wskaźnik przedsiębiorczości w województwach w Polsce w 2008 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS oraz Banku Danych Regionalnych.

Postawy przedsiębiorcze są warunkiem poprawy poziomu życia mieszkańców na obszarach wiejskich. Działalność na własny rachunek przyczynia się do wykorzystania zasobów siły roboczej oraz powoduje rozwój wielofunkcyjności tych obszarów. Nowe miejsca pracy czy nauczanie się innego zawodu umożliwią stopniowe przekwalifikowanie się mieszkańców wsi. Powoduje to zmiany strukturalne, co służy zapobieganiu niekorzystnym tendencjom demograficznym, w tym wyludnianiu wsi. Dodatkowo przedsiębiorczość daje efekty nieekonomiczne w postaci zmiany świadomości ludności wiejskiej. Zmniejsza się nieporadność i bezczynność ludzka, wzrasta poczucie niezależności i aktywnego dostosowania się do zmiennych warunków rynku. Oddziałuje to nie tylko na samych przedsiębiorców, ale również powoduje aktywizację całej społeczności wiejskiej.

Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich jest zdecydowanie mniejsza niż w miastach. J. Wilkin⁷ podzielił czynniki, które hamują rozwój działalności pozarolniczej na własny rachunek na cztery grupy:

- uwarunkowania makroekonomiczne, w tym niski popyt na niektóre dobra i usługi, system podatkowy i inne,
- niski poziom wykształcenia mieszkańców wsi,
- rozproszenie sieci osiedleńczej, co podnosi koszty budowy infrastruktury,
- niski poziom infrastruktury instytucjonalnej i społecznej.

G. Spsychalski⁸ wymienia kilka grup pierwotnych czynników przedsiębiorczości, przedstawiając je w formie piramidy determinantów (rys. 7).

Rysunek 7

Model pierwotnych czynników przedsiębiorczości

Źródło: Spsychalski G., 2005: Mezoekonomiczne aspekty kształtowania rozwoju obszarów wiejskich, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, s. 169.

Do podstawowych uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich należy zaliczyć jakość przestrzeni produkcyjnej, dostępność zasobów naturalnych, walory środowiska przyrodniczego i strukturę demograficzną.

Czynniki materialne zależą w dużym stopniu od działań przedsiębiorstw, ale również od aktywności państwa i samorządu w budowaniu infrastruktury technicznej. Jakość kapitału ludzkiego to druga grupa determinantów rozwoju przedsiębiorczości. Poziom wykształcenia, wartości kulturowe, system zachowań społecznych oraz obyczaje i tradycja wpływają na rozwój przedsiębiorczości

⁷Wilkin J. (red.), 2003: Podstawy strategii zintegrowanego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce, Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk Ekonomicznych, Warszawa.

⁸Spsychalski G., 2005: Mezoekonomiczne aspekty kształtowania rozwoju obszarów wiejskich. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.

na danym obszarze. Do trzeciej grupy czynników zalicza się ustrój społeczno-gospodarczy, obudowę prawną oraz działania instytucji otoczenia biznesowego. Ostatnia grupa czynników to uwarunkowania niemierzalne, dotyczące systemu wartości, etyki, reguł postępowania i relacji społecznych.

Omówienie wszystkich determinantów rozwoju przedsiębiorczości przekracza możliwości tego opracowania. Dlatego w artykule skupiono się na kilku wybranych czynnikach.

Jakość kapitału ludzkiego zależy od poziomu wykształcenia który z kolei wpływa na elastyczność intelektualną jednostki, zwiększa możliwości analityczne, sprzyja umiejętności porównywania, wnioskowania czy poszukiwania rozwiązań⁹. Według danych PSR z 2002 r., wśród osób związanych z gospodarstwem rolnym, które prowadziły też działalność pozarolniczą, 6% miało wykształcenie wyższe i policealne, a 31,8% wykształcenie średnie. W grupie ludności zajmującej się wyłącznie produkcją rolniczą ten odsetek wyniósł odpowiednio 2,3 i 21%. Widać zatem, że osoby przedsiębiorcze charakteryzują się znacznie wyższym poziomem wykształcenia¹⁰.

Wykształcenie i korzystanie z oświaty na obszarach wiejskich jest gorsze od osiągniętych przez mieszkańców miast. W 2007 r. co piąty mieszkaniec miast i co czternasty mieszkaniec wsi miał wykształcenie wyższe, natomiast co piąty mieszkaniec miasta i co trzeci wsi charakteryzował się wykształceniem co najwyżej gimnazjalnym¹¹.

Ważnym czynnikiem warunkującym rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich jest stan infrastruktury technicznej. Chociaż nastąpiła poprawa w ostatnich latach, to poziom infrastruktury wciąż nie jest zadowalający. Do 2006 r. długość sieci wodociągowej zwiększyła się od 1995 r. o prawie 80%. Do sieci kanalizacyjnej podłączonych było 25% gospodarstw na wsi.

Na obszarach wiejskich jest mniejszy niż w miastach dostęp do nowoczesnych form mediów. W 2006 r. 35% osób na wsi korzystało z Internetu, podczas gdy w mieście odsetek ten wynosił 55%. Na obszarach wiejskich na 100 gospodarstw domowych rolników przypadały 42 komputery osobiste i 142 telefony komórkowe¹².

Powstawanie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich przebiega wolniej niż w miastach. Proces rozwoju przedsiębiorczości na tych obszarach jest w dużym stopniu uzależniony od wspierania ze środków publicznych państwa

⁹Krzyminiewska G., 2006: Uwarunkowania wiejskiej przedsiębiorczości – ekonomiczno-społeczne aspekty zjawiska. [w:] Rak A.M. (red.): Przedsiębiorczość w rozwoju obszarów wiejskich. Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce.

¹⁰Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002. GUS, Warszawa.

¹¹Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009. GUS, Warszawa.

¹²Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007. GUS, Warszawa.

i władz samorządowych¹³. Ze zleconego przez Krajową Izbę Gospodarczą sondażu wynika, że najistotniejszą barierą działalności gospodarczej jest zła jakość stanowionego prawa – 70% przedsiębiorców wskazało niejasne i nieprecyzyjne ustawy jako najistotniejsze utrudnienie. Wymieniano także częste zmiany w prawie i podatkach (wskazywało na to 57% ankietowanych) oraz niedostosowanie prawa pracy, co wymieniło prawie 64% badanych.

Wnioski

Powyższe rozważania pozwalają na sformułowanie kilku wniosków.

1. Ponad połowa ludności związanej z gospodarstwami rolnymi utrzymywała się (lub była utrzymywana) z innych źródeł niż dochody z pracy w gospodarstwie rolnym. Świadczy to o malejącym udziale rolnictwa jako źródła utrzymania gospodarstw domowych na obszarach wiejskich.
2. Poziom dochodów ludności rolniczej jest najniższy spośród innych typów grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw. W grupie tej występuje również większe niż średnio w kraju zagrożenie ubóstwem.
3. Co piąty użytkownik gospodarstwa rolnego nie prowadził żadnej działalności, natomiast prawie 2/3 spośród gospodarstw rolnych prowadziło działalność wyłącznie rolniczą. Pobudzanie przedsiębiorczości wśród ludności wiejskiej pozwoliłoby na wyrównanie poziomu życia między miastem a wsią.
4. Istnieje wiele uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości na wsi. Jednym z głównych czynników jest poziom wykształcenia ludności, który na obszarach wiejskich jest gorszy niż mieszkańców miast. Stan infrastruktury technicznej, mimo dużej poprawy po 1990 roku, również odbiega od standardów unijnych. Większe wsparcie ze strony samorządu terytorialnego mogłoby przyczynić się do poprawy tej sytuacji.
5. Działania państwa w kierunku wspierania rozwoju przedsiębiorczości są konieczne. Wśród głównych barier w rozwoju działalności gospodarczej przedsiębiorcy wymieniają luki w prawie, np. niedostosowanie prawa pracy do zmieniających się warunków rynkowych, oraz niestabilny system podatkowy.

¹³Wielewska I., 2006: Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich jako efekt zrównoważonego rozwoju i jej wsparcie. [w:] Adamowicz M (red.): Przedsiębiorstwa i organizacje publiczne w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich, Wyd. SGGW, Warszawa.

Literatura

- KLASIK A. (red.), 2006: *Przedsiębiorczość i konkurencyjność a rozwój regionalny*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamięckiego, Katowice.
- KRZYMINIEWSKA G., 2006: *Uwarunkowania wiejskiej przedsiębiorczości – ekonomiczno-społeczne aspekty zjawiska*. [w:] Rak A.M. (red.): *Przedsiębiorczość w rozwoju obszarów wiejskich*, Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce.
- Mały Rocznik Statystyczny Polski 2009*. GUS, Warszawa.
- Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań, Powszechny Spis Rolny*. GUS, Warszawa 2003.
- Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002*. GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny 2006*. GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2007*. GUS, Warszawa.
- Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2013 (z elementami prognozy do roku 2020)*. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2005.
- SPYCHAŁSKI G., 2005: *Mezoeconomiczne aspekty kształtowania rozwoju obszarów wiejskich*. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- WIELEWSKA I., 2006: *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich jako efekt zrównoważonego rozwoju i jej wsparcie*. [w:] Adamowicz M (red.): *Przedsiębiorstwa i organizacje publiczne w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, Wyd. SGGW, Warszawa.
- WILKIN J. (red.), 2003: *Podstawy strategii zintegrowanego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*. Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk Ekonomicznych, Warszawa.

Entrepreneurship as a factor of development of rural areas

Abstract

The problem of balanced development is closely connected to the process of multi-functional development of rural areas. Lowering role of agricultural activity as source of maintenance rural population requires implementing of non-agricultural economic activities into rural areas. The goal of the paper was to identify most important factors that have influence on the development of entrepreneurship what leads to improvement of life status in rural areas. Social and economic transformation of Polish rural areas is still in progress. Low level of technical and social infrastructure, the characteristic feature of Polish countryside does not attract investors. Therefore the entrepreneurship level can develop proper only if supported by local and state authorities.

